De Levende Natuur 101 (1):7-11 (2000)

Betekenis van vrijwillige bescherming voor weidevogels

Wolf Teunissen

Van de vogelsoorten die in Nederland voorkomen behoren weidevogels tot de bekendste. Dit is vooral te danken aan hun wijd verspreide voorkomen. Hier begint verandering in te komen. Veel van de weidevogelsoorten gaan namelijk achteruit in aantal. Dit is onder andere een gevolg van een steeds intensiever gebruik van het agrarisch gebied. Daarom proberen steeds meer vrijwilligers in samenwerking met boeren de nesten van weidevogels te beschermen tegen vertrapping door vee of agrarische werkzaamheden. Levert deze vorm van bescherming een positieve bijdrage aan de aantalsontwikkeling van weidevogels?

De kans om een nest te vinden wordt kleiner naarmate het nest beter verborgen is. Nesten van de Kievit (boven) worden veel gevonden, maar nesten van de Grutto (onder) zijn beter verborgen en worden daardoor minder gevonden (foto: Wolf Teunissen).

Na het verlies van grote oppervlakten natuurlijke graslanden in Europa zijn weidevogels succesvol overgeschakeld op agrarische graslanden. De hoge grondwaterstanden in de laaggelegen delen van Nederland en het daaruit voortvloeiende extensieve gebruik van die graslanden leidden tot een uitstekend broedbiotoop voor de meeste weidevogels. Intensivering van de landbouw met de hiermee gepaard gaande verhoogde mestgift had een verbetering van het voedselaanbod tot gevolg. De weidevogelaantallen namen dan ook toe. De verdere aanpassingen in het landelijk gebied voor het agrarisch gebruik hebben vervolgens tot een afname van de aantallen geleid. Door ontwatering konden boeren steeds eerder op hun land terecht en daardoor vroeger in het seizoen bemesten. Hierdoor kwam de grasgroei eerder op gang en konden de koeien eerder op het land of werd er vroeger gemaaid. De mogelijkheid voor weidevogels om ongestoord te broeden op de graslanden kwam daarmee steeds meer onder druk te staan. Steeds vaker werden nesten vertrapt door koeien of uitgemaaid. Daarnaast heeft de stedelijke uitbreiding met de bijbehorende infrastructuur geleid tot een sterke afname van het areaal aan graslanden.

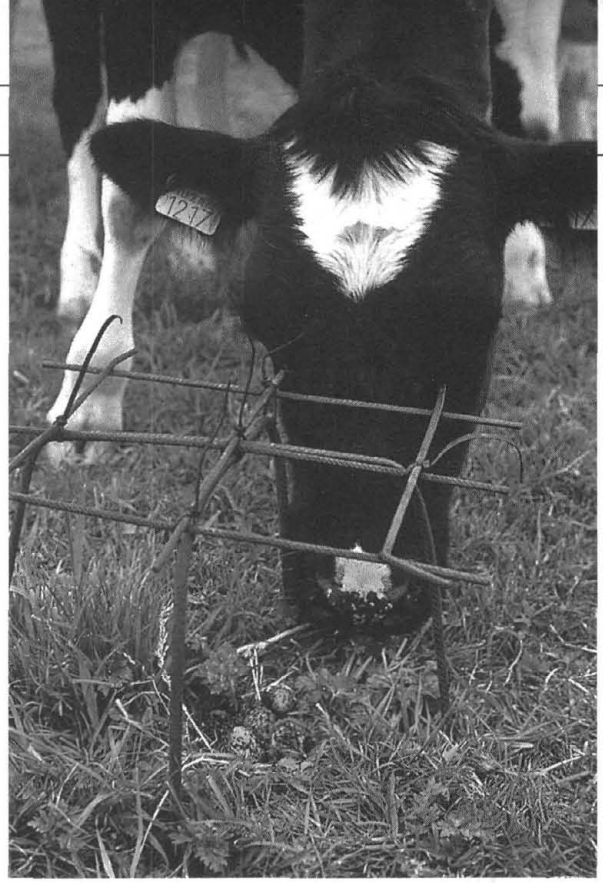
Beleid en beheer

Voor een aantal weidevogelsoorten draagt Nederland een internationale verantwoordelijkheid, omdat een belangrijk deel van de populatie in Nederland broedt. Een bekend voorbeeld hiervan vormt de Grutto (*Limosa limosa*). Ongeveer tweederde van de Europese populatie broedt in Nederland (Hagemeijer & Blair, 1997). De overheid erkent haar verantwoordelijkheid ten aanzien van het wel en wee van de weidevogels. Dit blijkt onder meer uit de verschillende beleidsinstrumenten die momenteel voorhanden zijn om weidevogels te beschermen. Dit begon bij de invoering van de Relatienota in 1975 met het instellen van reservaten voor weidevogels en het sluiten van beheerovereenkomsten met boeren om een deel van de percelen later in het seizoen te maaien. Een verruiming van deze regeling halverwege de jaren negentig staat inmiddels bekend onder de naam 'Ruime Jas' of 'Vliegende hectares'. Reservaten kunnen het probleem slechts ten dele oplossen. De meest kwetsbare soorten, zoals Kemphaan (*Philomachus pugnax*) en Watersnip (*Gallinago gallinago*), zijn al zover teruggedrongen dat zij alleen nog maar gebaat zijn bij de instelling van reservaten. De biotoopeisen die zij stellen aan hun omgeving zijn binnen de moderne agrarische bedrijfsvoering niet meer haalbaar. De minder kwetsbare soorten, zoals Grutto en Kievit (*Vanellus vanellus*), zijn door hun grote verspreiding

De Levende Natuur 101 (1):7-11 (2000)

Fig. 1. Overzichtskaartje van de onderzochte gebieden.

Nestbeschermers moeten voorkomen dat het nest door vee wordt vertrapt (foto: Hans Schekkerman).

echter niet veiliggesteld als het tot de invoering van reservaten beperkt blijft. Bescherming in gangbaar agrarisch gebied is daarom tevens noodzakelijk.

De particuliere sector heeft in diezelfde periode ook niet stilgezeten. Wat begon met boeren die op eigen initiatief de nesten op hun land gingen opsporen en beschermen, is inmiddels uitgemond in samenwerking binnen agrarische natuurverenigingen. Dit heeft geleid tot een grote variatie aan beschermings- en beheersvormen. Maatregelen kunnen bestaan uit het uitrijden van ruige stalmest, het beschermen van de legsels tijdens werkzaamheden, het later maaien van weidevogelrijke percelen, enz. In een aantal gevallen wordt natuurproductiebetaling gebruikt als middel om boeren over te halen om mee te doen aan dit soort maatregelen. Vrijwilligers die nesten zoeken en met stokken markeren, spelen bij bescherming van legsels een belangrijke rol. Op die manier wordt de inpassing van bescherming in de agrarische bedrijfsvoering vergemakkelijkt. Deze vorm van bescherming is ontstaan uit de nazorg van legsels door eierrapers en heeft vooral in Friesland een lange traditie. Deze nazorg wordt gecoördineerd door de Bond van Friese Vogelbeschermingswachten (BFVW). In de rest van Nederland gebeurde dit door de Vereniging van Weidevogelbeheerders (Vanellus vanellus). Sinds 1994 worden deze activiteiten ook financieel vanuit de overheid ondersteund middels het 'Project Weidevogels'. Dit project wil de omvang van vrijwillige weidevogelbescherming vergroten. Deze activiteiten worden gecoördineerd door Landschapsbeheer Nederland (LBN).

Omvang van de beschermingswerkzaamheden

De drie organisaties zijn in Nederland actief in het stimuleren, organiseren en coördineren van weidevogelbescherming. In totaal beschermen zij weidevogelnesten op ca 300.000 ha. Hierbij zijn momenteel minimaal 10.000 vrijwilligers en 10.000 boeren betrokken (BFVW, 1998; van Paassen, 1998; Vanellus vanellus, 1998). Bescherming van nesten tegen vertrapping door vee wordt bereikt door over het nest een nestbeschermer te plaatsen. Door het nest te markeren met één of twee stokken kan tijdens werkzaamheden (zoals maaien of bemesten) om het nest heen worden gewerkt. Vanuit de particuliere sector wordt dus een flinke inspanning geleverd om het wel en wee van de weidevogels te bevorderen. Ook de overheid levert in financiële zin een flinke bijdrage. Onderzocht is of al deze inspanningen inderdaad een bijdrage leveren aan het in stand houden van de weidevogelpopulatie.

Aanpak

In de periode 1996-1998 is onderzocht of er een verschil is in reproductiesucces tussen gebieden mét en zonder vrijwillige weidevogelbescherming (Teunissen, 1999). Het onderzoek vond plaats in 12 gebieden, met een totaal oppervlak van ca 1500 ha, verspreid over Nederland, waar vrijwillige weidevogelbescherming plaatsvindt. Aangrenzend hieraan zijn gebieden gezocht zonder bescherming, met een totaal oppervlak van 1400 ha (fig. 1). Vrijwilligers zochten, markeerden en beschermden nesten in hun eigen gebieden en registreerden wat er terecht kwam van de door hen gevonden legsels. In gebieden zonder bescherming zijn nesten gezocht door veldmedewerkers. Zij markeerden of beschermden de nesten niet, maar noteerden wel de lotgevallen van de door hen gevonden legsels. Tijdens de onderzoeksperiode zijn in het beschermde gebied in totaal 2739 nesten gevonden en in het onbeschermde gebied 2013.

Gevonden legsels

Nesten die makkelijk te vinden zijn hebben meer kans om beschermd te worden dan nesten die moeilijk te vinden zijn. Om de vindkans van een nest te bepalen is een vergelijking gemaakt tussen het aantal gevonden nesten en het totaal aantal aanwezige nesten. Dit laatste is geschat door uit te gaan van het aantal vastgestelde broedparen middels een territoriumkartering en dit te corrigeren voor het deel van de broedparen dat niet aan het broedproces deelneemt. Verder is rekening gehouden met de kans op herleg na mislukken van een legsel. Deze kans op herleg verschilt per soort.

Het nest van een Kievit is makkelijker te vinden dan het nest van een

De Levende Natuur 101 (1):7-11 (2000)

een overzicht Den Boer, 1995; Teunissen & Schekkerman, 1999). Uitgaande van die schattingen blijkt dat slechts bij een maximale kuikenoverleving het aantal geproduceerde vliegvlugge jongen per paar bij de Kievit en Grutto voldoende zal zijn om voor voldoende aanwas van de populatie te zorgen (tabel 1). Bij Tureluurs worden zelfs dan nog onvoldoende jongen vliegvlug.

Een vergroting van het aantal kuikens per paar door nestbescherming zal dus niet per definitie leiden tot een verbetering van de weidevogelstand. Het is echter wel de eerste vereiste stap. De volgende stap moet zijn een verhoging van de kuikenoverleving als aanvulling op nestbescherming.

Bescherming van kuikens

Weidevogelfamilies zijn zeer mobiel en daardoor moeilijker te beschermen dan nesten. Bescherming van kuikens vraagt daardoor om een meer gebiedsgerichte benadering. In 1998 is door IBN-DLO en SOVON (Schekkerman et al., 1998) het terreingebruik van gruttogezinnen onderzocht. Gruttogezinnen hebben een duidelijke voorkeur voor percelen met ongemaaid gras. Maaien vormt daardoor op twee manieren een bedreiging voor gruttogezinnen. Ten eerste is tijdens het maaien de kans groot dat jonge pullen van nog geen week oud worden uitgemaaid. Pullen die ouder zijn dan een week kunnen meestal wel ontsnappen. Hiernaast leidt het maaien tot een vermindering van het voedselaanbod. De voor pullen essentiële insecten bevinden zich namelijk vooral in ongemaaid gras. De kans op sterfte door voedselgebrek wordt hierdoor groter.

Uitmaaien van pullen kan worden voorkomen door het maaien van percelen met veel gezinnen zo lang mogelijk uit te stellen. Een perceel op een andere manier dan van buiten naar binnen maaien kan ook al een groot deel van de verliezen beperken (Broyer, 1996). Tenslotte kan worden geprobeerd om gezinnen vooraf op de een of andere manier uit het te maaien perceel te verjagen. Welke methode het meest effectief is, en ook nog inpasbaar in agrarische bedrijfsvoering, is nog onderwerp van toekomstig onderzoek.

Sterfte van pullen op latere leeftijd kan worden voorkomen door het voedselaanbod in de jongenperiode op peil te houden. In het geval van Grutto's betekent dit dat er voldoende ongemaaid gras aanwezig moet zijn in een gebied. Hoeveel dit moet zijn wordt bepaald door de maximale dichtheid waarin gezinnen in ongemaaid grasland voorkomen. Op grond van de eerder genoemde studie door IBN-DLO en SOVON is dit zeer voorlopig geschat op 1-1,3 gezinnen per hectare. In een gebied met 30 gruttogezinnen zal daarom in de jongenperiode ongeveer 30 ha ongemaaid gras aanwezig moeten zijn. Deze ongemaaide percelen mogen dan niet verder dan 500 m uit elkaar liggen.

Pullen van andere soorten, zoals de Kievit, stellen weer andere eisen aan hun biotoop. Zij zijn juist op zoek naar percelen met een korte vegetatie, omdat daar hun voedselbron (bodeminsecten) makkelijker te vinden is. Zo heeft elke soort zijn eigen specifieke wensen en dat betekent dat een weidevogelgebied, bestaande uit een mozaïek van percelen met verschillende typen gras, de beste kansen biedt voor de verschillende weidevogelpullen om vliegvlug te worden. Variatie in tijd en ruimte bij graslandbewerkingen als beweiden en maaien lijken de aangewezen instrumenten om een dergelijk patroon te bereiken.

Het volgen van de ontwikkelingen

In 2000 moet het 'Programma Beheer' in werking treden. In deze regeling worden verschillende beheerspakketten voor weidevogels voorgesteld die door agrarische natuurverenigingen kunnen worden afgesloten. Aan die pakketten zijn doelen gekoppeld in termen van het aantal broedparen dat binnen het gebied aanwezig moet zijn. Bij de 'zwaardere' pakketten moet de helft hiervan bestaan uit de zogenaamde kritische soorten (bijv. Grutto of Tureluur). Om die aantallen te bereiken en in stand te houden, worden er voorwaarden gesteld aan de agrarische bedrijfsvoering binnen het gebied (bijv. uitgesteld maaibeheer). Met de invoering van deze regeling is niet alleen veel geld gemoeid, maar is ook de inzet van vele boeren en vrijwilligers gewenst.

Het zal duidelijk zijn dat het belang om antwoord te vinden op de vraag naar de effectiviteit van al die maatregelen en inspanningen toeneemt. Doel van al die maatregelen is minimaal het in standhouden van de weidevogelstand en liefst het verbeteren van de weidevogelstand. Het is daarom nodig om de ontwikkelingen in de weidevogelstand te volgen. Veranderingen in de weidevogelstand zijn echter moeilijk vast te stellen. In veel gevallen betreft het langlevende soorten. Veranderingen in broedsucces (waar de meeste maatregelen op ingrijpen) komen daardoor meestal pas na een aantal jaren tot uiting in de aantalsontwikkeling van een soort. Om die reden is SOVON Vogelonderzoek Nederland bezig met de ontwik-

Van deze één dag oude Kieviten zal er slechts één vliegvlug worden (foto: Wolf Teunissen).

Grootschalig maaien kan in één dag het biotoop voor gruttojongen ongeschikt maken (foto: Wolf Teunissen).

keling van een meetnet voor weidevogels, waarbij niet alleen de aantalsontwikkeling wordt gevolgd, maar ook de processen die ten grondslag liggen aan die aantalsontwikkeling (Teunissen & Schekkerman, 1999). Hiermee wordt bovendien de signalerende functie van een meetnet versterkt. De kern van dit meetnet moet worden gevormd door plots die als referentie kunnen dienen voor te onderzoeken beheermaatregelen. Daarnaast worden plots gezocht die representatief zijn voor de te onderzoeken beheermaatregel(en). Hiervoor wordt aansluiting gezocht bij reeds bestaande (aantals-)meetnetactiviteiten van provincies en SOVON. De processen die ten grondslag liggen aan aantalsveranderingen (reproductie en overleving) zullen op kleinere schaal moeten worden gemonitoord, omdat het verzamelen van deze gegevens erg arbeidsintensief is. Met deze informatie kan al in een vroeg stadium worden vastgesteld of een maatregel, gericht op een verbetering van de reproductie, inderdaad het gewenste effect lijkt te hebben. Zo niet, dan kan tijdig een bijstelling van de maatregel worden doorgevoerd. Nog belangrijker is misschien wel dat deze informatie ook kan worden gebruikt om de effectiviteit van een maatregel op de langere termijn te bepalen (scenario's).

Specifieke maatregelen die een onderdeel vormen van een groter pakket, zoals een gebied plas/dras maken waardoor de kans op vestiging van soorten wordt vergroot, kunnen in deelstudies worden onderzocht. Een dergelijk opgezet meetnet volgt daardoor niet alleen de algemene ontwikkeling van de weidevogelstand, maar evalueert tevens de effectiviteit van verschillende beheermaatregelen. Gekoppeld aan de invoering van het Programma Beheer kan daarmee op verantwoorde wijze een keuze worden gemaakt over de verdere voortzetting van de verschillende programma-onderdelen.

Literatuur

BFVW, 1998. Jaarverslag 1997. Bond van Friese Vogelbeschermings Wachters, Friesland.

Boer, T.E. den, 1995. Weidevogels: feiten voor bescherming. Achtergronddocument bij de Ecosysteemvisie Graslanden. Techn. Rapport Vogelbescherming Nederland 16. Vogelbescherming Nederland, Zeist.

Broyer, J., 1996. Les 'fenaisons centrifuges', une méthode pour réduire la mortalité, des jeunes rales de genets Crex crex et cailles des bés *Coturnix coturnix*. Rev. Ecol. (Terre Vie) 51: 269-276.

Hagemeijer, E.J.M. & M.J. Blair (eds), 1997. The EBCC Atlas of European Breeding Birds. Their distribution and abundance. Poyser, London.

Paassen, A. van, 1998. Jaarverslag weidevogelbescherming 1997. Landschapsbeheer Nederland, Utrecht.

Schekkerman, H., W.A. Teunissen & G.J.D.M. Müskens, 1998. Terreingebruik, mobiliteit en metingen van broedsucces van Grutto's in de jongenperiode. IBN-rapport 403, DLG-publicatie 105, SOVON-onderzoeksrapport 1998/12. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.

Teunissen, W.A., 1999. Evaluatie vrijwillige weidevogelbescherming. Onderzoek naar het effect van vrijwillige weidevogelbescherming op het reproductiesucces van weidevogels. SOVON-onderzoeksrapport 1999/05. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.

Teunissen, W.A. & H. Schekkerman, 1999. Het Nationale Weidevogelmeetnet. SOVON-onderzoeksrapport 1999/03. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.

Vanellus vanellus, 1998. Kiewiet. Verenigingsorgaan van de Vereniging van Weidevogelbeheerders Vanellus vanellus.

Summary

Meadow bird protection by volunteers and the number of meadow birds

During the last decades agricultural intensification has been one of the main causes of a reduction in numbers of breeding meadow birds in The Netherlands. Most meadow birds nest in the intensively exploited grassland areas and therefore additional conservation should be focussed on these areas. Lack of reproductive success is a key factor in these areas. One of the State-supported measures is the protection of nests by volunteers, in close cooperation with farmers, in order to improve the survival of clutches. Not all meadow bird species benefit to the same extent from these measures, due to differences in the detectability of their nests. In general hatching is increased and the species that do benefit produce more chicks, but since chick survival is not affected, the required recruitment to maintain a stable population in these areas will not be reached. Therefore additional measures should be taken in order to improve chick survival. In the near future the Dutch government will start a new policy of management agreements, also known as 'agricultural nature conservation'. An integrated monitoring system is suggested in order to evaluate the effectiveness of these management agreements for meadow birds.

Dankwoord

Het onderzoek naar de effectiviteit van vrijwillige weidevogelbescherming is uitgevoerd in opdracht van het Informatie- en KennisCentrum van de directie Natuurbeheer van het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Uitvoering was niet mogelijk geweest zonder de welwillende medewerking van vele boeren en vrijwilligers.

Drs. W.A. Teunissen
SOVON Vogelonderzoek Nederland
Rijksstraatweg 178
6573 DG Beek-Ubbergen
email: Wolf.Teunissen@Sovon.nl